

DE LA MEDIEVAL LA MODERN

FEUDALISMUL ROMÂNESC. TIPOLOGIE, UNITATE, DIVERSITATE

FLORIN CONSTANTINIU*

1. Definiția termenului. „Feudalism“ vine de la cuvântul *feud(ă)* (*fief* în franceză, *Lehn* în germană), însemnând, în termeni generali, un bun, de regulă o întindere de pământ, acordat cuiva în schimbul unor servicii ce urmau să fie prestate donatorului. Raportul dintre donator și beneficiar se întemeia pe fidelitatea personală, care își găsea expresia într-un jurământ de credință al beneficiarului.

În istoriografie, feudalismul a căpătat două accepții:

a). Un ansamblu de raporturi feudo-vasalice, bazate pe fidelitatea personală, între un suzeran, care acordă o feudă, de obicei un domeniu sau chiar o regiune (provincie), în schimbul căreia vasalul este obligat la *auxilium* (ajutor) *et consilium* (sfat, în înțelesul de participare la activitatea de administrație și justiție desfășurată de suzeran). Societatea feudală este structurată pe un ansamblu de raporturi feudo-vasalice, având forma unei piramide, în vârful căreia se află suveranul (regele, împăratul). Piramida feudală cuprinde numai pe membrii clasei (elitei) politico-militare, nu și masa populației rurale și urbane.

b). O formațiune economico-socială (orânduirea), care urmează sclavagismului sau comunei primitive și precede, de regulă, capitalismul. Această accepție a fost dată de materialismul istoric și utilizată de istoriografia marxistă. Însușindu-și o caracterizare dată de Lenin, istoriografia sovietică – și, pe urmele ei – și istoriografiile din țările-satelit sau cele marxiste din țările „lumii libere“ au considerat că orânduirea feudală are următoarele trăsături distinctive: 1) economia naturală, închisă, autarhică (atenție, nu autarhică!)¹, în cadrul căreia schimburile economice (comerțul) rămân sporadice; 2) înzestrarea țăranului cu pământ și unelte de muncă, ceea ce îi conferă o anumită autonomie economică.

---

* Membru corespondent al Academiei Române.

¹ Atragem atenția asupra unei greșeli frecvente: nu se spune *autarhie* (conducere de sine însuși), ci *autarchie* (mulțumirea cu ce ai). Vezi Alexandru Graur, *Dicționar al greșelilor de limbă*, București, Editura Academiei, 1982, p. 24.

Pentru a-l avea la dispoziție, stăpânii de moșii tind să limiteze sau să desființeze dreptul de strămutare al țăranului; 3) dependența personală a țăranului de stăpânul moșiei. Producătorul direct (țăranul), dispunând de pământ și unelte, n-ar putea fi silit să dea renta feudală (produse, muncă, bani), dacă asupra lui nu s-ar exercita o constrângere extra-economică, decurgând din autoritatea de caracter personal, exercitată de stăpânul moșiei (nobil/boier sau față bisericească, de regulă un abate sau egumen); 4) nivelul scăzut al tehnicii.

Așa cum se poate constata din cele două accepțiuni date feudalismului, prima ia în considerație raporturile în cadrul elitei sau al clasei politice a societății feudale, pe când cea de a doua se referă la relațiile dintre producătorul direct (țăranul) și stăpânul moșiei, pe care cel dintâi locuiește sau muncește.

Este vorba, așadar, de două paliere ale aceleiași societăți, surprinse în titlul cărții medievistului francez Robert Boutruche, *Seigneurie et féodalité* (Seniorie și feudalitate). Senioria este domeniul feudal, în cuprinsul căruia funcționează raporturile de producție; în timp ce feudalitatea desemnează totalitatea raporturilor feudo-vasalice.

2. Tipologia feudalismului. Lumea feudală se înfățișează ca o unitate în diversitate, ceea ce legitimează demersul tipologic.

Potrivit unui punct de vedere, formulat în 1970, există două tipuri de formare a societăților feudale:

a). prin **sinteza** dintre germenii raporturilor feudale, apăruiți în Imperiul roman, și germenii raporturilor feudale, apăruiți în lumea „barbară”. Acest tip are două subtipuri: 1) sinteza paritară, adică sinteza în care cele două categorii de germeni au intrat în proporții aproximativ egale; 2) sinteza ne-paritară, în care predomină moștenirea structurilor Imperiului roman. Primul subtip a generat feudalismul de tip clasic, exemplul cel mai semnificativ fiind Gallia/Franța; cel de al doilea este ilustrat cel mai bine de feudalismul bizantin. În cadrul feudalismului clasic se constată o pulverizare a puterii, ceea ce dă naștere la fărâmițarea feudală (principate, ducate, comitate, cnezate etc., care acționează ca mici state suverane), în timp ce în feudalismul de tip bizantin, autoritatea centrală, chiar când este slăbită, nu-și pierde prerogativele până într-atât încât statul să devină un mozaic de microstate.

Există și alte criterii de stabilire a diverselor tipuri și subtipuri de feudalism, cercetat la nivel mondial. Studiile întreprinse au arătat că de feudalismul clasic european – din unghiul de vedere al raporturilor de fidelitate personală – se apropie cel mai mult feudalismul japonez.

Feudalismul românesc. Înainte de a răspunde la întrebarea dacă a existat sau nu un feudalism românesc, este necesară o precizare: în interiorul arcului carpatic, o dată cu luarea în stăpânire a Transilvaniei de către regatul ungar, cuceritorii au introdus propriile structuri feudale, care au înlocuit progresiv vechea organizare social-politică a autohtonilor români. Feudalismul ungar este o variantă a celui occidental.

Așa cum se va vedea mai jos, existența unei organizări a domeniului domnesc, boieresc și mănăstiresc, asemănătoare senioriei apusene, precum și a unor raporturi feudo-vasalice – e drept, cu numeroase aspecte specifice – dar nu deosebite în esență de cele de tip clasic, îndreptățesc opinia că și în spațiul românesc, mai exact în Țara Românească și Moldova (Dobrogea a intrat, după moartea lui Mircea cel Bătrân sub stăpânirea directă a Porții otomane) a existat un feudalism ale cărui particularități îndreptățesc însoțirea lui de atributul „românesc”.

Domeniul feudal. Celula economico-socială a societății feudale a fost domeniul feudal, o unitate teritorial-umană, aflată în stăpânirea și sub autoritatea unui stăpân – domnul țării, boieri, mănăstiri, reprezentate de egumen. Întocmai ca și senioria apuseană, domeniul feudal din Țara Românească și din Moldova era împărțit, în principiu, în trei părți: a) o parte cultivată de stăpânul moșiei prin prestațiile în muncă ale țăranilor de pe domeniu. Această parte este denumită de istorici rezerva seniorială, iar în spațiul românesc „delniță boierească” sau „plugul casei”; b) ansamblul loturilor (delnițelor) țăărănești, adică suprafețe de pământ, cultivate de țăranii de pe domeniu, pentru a se întreține pe ei și familiile lor, și din a căror producție a zecea parte (dijma) revenea stăpânului moșiei; c) folosințele comune, adică islazurile, pădurile, apele (în unele cazuri, folosirea pădurii era interzisă țăranilor, aceasta fiind rezervată în întregime stăpânului moșiei și numindu-se „braniște”).

Una dintre caracteristicile domeniului feudal din Țara Românească și Moldova (dar, mai ales, din Țara Românească) este absența unor rezerve senioriale întinse, ceea ce explică numărul redus al zilelor de clacă (de obicei între 6 și 24 pe an). Boierii și mănăstirile, îndeosebi cele din Țara Românească, au preferat să-și exploateze moșiile mai ales prin colectarea dijmelor (de aici împărțirea între „moșii de clacă” și „moșii de dijmă”). În timp ce boierii munteni au fost atrași de veniturile din slujbe în aparatul de stat, cei moldoveni au arătat o atenție deosebită moșiilor lor. Așa se explică de ce în Moldova obligațiile în muncă ale țăranilor au fost mai grele decât cele din Țara Românească și de ce *nartul* (norma de

muncă ce urma a fi îndeplinită într-o zi) a fost introdus în Moldova din 1766, în timp ce, în Țara Românească, el și-a făcut apariția abia cu Regulamentul organic.

Producătorii direcți de pe domeniul feudal se împărțeau în trei categorii: șerbi, țărani liberi, fără pământ, și robii.

Grosul primei categorii îl alcătuiau moșnenii care își vânduseră moșia și persoana (uneori trecerea lor din rândul oamenilor liberi, stăpâni de pământ, în cel al țăranilor șerbi era rezultatul unui abuz). Țăranii șerbi se numeau *vecini* în Moldova și Țara Românească și *rumâni* în Țara Românească (*rumân* a sfârșit prin a-l înlocui pe cel de *vecin* în Țara Românească).

În cea de a doua categorie intrau oamenii liberi, fără pământ (foști moșneni care își vânduseră numai ocina, nu și persoana, țărani șerbi, fugiți de la stăpânii lor și nedescoperiți, oameni veniți din afara țării, numiți și „lăturași”). Istoricii folosesc pentru această categorie denumirea de „oameni cu învoială”, întrucât, la stabilirea lor pe domeniu, ei încheiau o învoială cu stăpânul moșiei, în cuprinsul căreia figurau obligațiile lor în produse, muncă și bani.

Acest acord îi deosebea în chip radical pe oamenii cu învoială de țăranii șerbi, ale căror obligații nu erau reglementate (au existat, evident, și rare excepții). În virtutea dependenței lor personale de stăpânul moșiei, țăranii șerbi erau obligați să execute orice poruncă a stăpânului de moșie.

Abia în secolul al XVIII-lea, prin reformele lui Constantin Mavrocordat (1746 în Țara Românească și 1749 în Moldova) s-au creat condițiile – mai repede în Țara Românească, mai lent în Moldova – pentru unificarea celor două categorii de țărani, în clasa țăranilor clăcași, aflată de atunci sub regimul reglementărilor domnești privind regimul de obligații ale țăranilor față de stăpânul moșiei, pe care locuiau.

În Țara Românească și Moldova, îndatoririle țăranilor – șerbi sau liberi – față de stăpânii de moșii nu au fost apăsătoare în secolele XIV – XVIII. Trei au fost cauzele principale: 1) absența unui debușeu permanent și remunerator pentru producția cerealieră a domeniului feudal (mai ales după instaurarea dominației otomane, abuzurile Porții descurajau sporirea producției de cereale-marfă); 2) principala sursă de venituri pentru boieri și mânăstiri era monopolul vinului și al rachiului precum și negoțul cu vite; 3) existența unui dezechilibru între numărul restrâns al producătorilor direcți de pe moșie („inventarul uman”) și întinsele suprafețe cultivabile, ceea ce a determinat o adevărată concurență între

stăpânii de moșii pentru obținerea de brațe de muncă, concurență având drept consecință menținerea obligațiilor de clacă la un nivel redus sau convertirea lor în bani.

Robii aparțineau populațiilor alogene – țigani și tătari – și erau supuși unui regim discreționar al stăpânului de moșie, care îi utiliza la munci agricole și gospodărești.

Structurile feudo-vasalice. Apariția structurilor feudo-vasalice în spațiul carpato-danubian a fost urmarea directă a procesului de erodare a organizării egalitare, caracteristică obștiior sătești. Diferențierile economice au fost însoțite de ridicarea unei pături de războinici, indispensabili într-o epocă – precum cea a migrației popoarelor (secolele X-XIII) – de confruntări și insecuritate. Poziția superioară a acestor fruntași ai obștii a fost consolidată de rolul lor de intermediari în raport cu populațiile migratoare, care și-au exercitat dominația în spațiul românesc, mai ales pecenego-cumanii și mongolii.

Fără a intra aici într-o discuție amănunțită asupra teoriei lui H.H. Stahl despre modul de producție tributar (vezi bibliografia) – credem că această teorie ar merita o analiză temeinică –, ni se pare că nu poate fi tăgăduit rolul popoarelor turanice (pecenego-cumanii și mongolii) în formarea aparatului de exploatare, care va fi preluat apoi de domniile autohtone în secolul al XIV-lea. Dominatorii turanici – puțin numeroși – nu puteau să exploateze teritoriile cucerite, fără concursul unor reprezentanți ai populațiilor supuse, care jucau rolul de mijlocitori, prin încasarea și predarea contribuțiilor la care acestea erau obligate. Când dominația populațiilor de stepă a fost refulată, aparatul de exploatare, creat de ele, a fost menținut de noii stăpâni, de astă dată autohtoni. Așa s-ar explica faptul – surprinzător, la prima vedere – că, de la cele dintâi documente ale cancelarilor munteană și moldoveană, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, aparatul de stat apare ca foarte bine articulat.

La început, conducătorul politic și militar al micilor formațiuni politico-teritoriale (cnezate și voievodate, ca acelea, de pildă, menționate în *Diploma Ioaniților* din 1247) era un *primus inter pares* în cadrul păturii de fruntași locali. În acest sens trebuie înțeleasă afirmația din cronica lui Grigore Ureche (afirmație atribuită însă de P.P. Panaitescu lui Misail Călugărul): „Și-ntr-acea începătură a fost domniia ca o căpitănie“. Pe măsura consolidării puterii voievodale, deținătorul ei a devenit un monarh autocrat, adică un conducător care a concentrat în mâinile sale toată autoritatea politică, militară, administrativă și judecătorească, un *dominus* (domn).

Între domn și elita politico-militară s-au statornicit raporturi de fidelitate personală. Domnul dăruia boierilor moșii sau le confirma stăpânirea asupra moșiilor, moștenite de la strămoși, în schimbul „credincioasei slujbe”, prestate de beneficiar. Domnul era considerat stăpânul întregii țări, adică al întregului fond funciar (*dominium eminens*). În virtutea acestei stăpâniri, el putea confisca moșia celui care se făcea vinovat de trădare (*hiclenie*), păstrând-o pe seama domniei sau dăruind-o unui fidel. Ceremonia de omagiu și investitură, așa cum este cunoscută în feudalismul clasic, nu a existat în cel românesc. Nici piramida feudală, așa cum este întâlnită în țările aceluiași feudalism clasic, nu este atestată în statele feudale de la sud și est de Carpați, în înțelesul că nu au existat „vasali ai vasalilor” (*vavassori* sau subvasali).

Fărămițarea feudală. Sub acest concept sunt de înțeles două realități: a) pluralismul statal; b) „atomizarea” puterii.

Pluralismul statal – existența mai multor state ale aceluiași popor – se întâlnește în mai toată Europa medievală, de la Atlantic la Urali și, în unele cazuri, ca în spațiul german sau cel italian, de exemplu, el s-a prelungit până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pluralismul statal este de *origine* feudală, dar în cazul persistenței lui până în epoca modernă (ca în cele două exemple citate sau în cazul românesc), el este menținut de un șir de factori istorici.

La obârșia sa, pluralismul statal este generat, de regulă, de factori economici precum economia naturală, corelată cu existența unor centre economice locale și drumurile de negoț. Teoria potrivit căreia au existat două state românești – Țara Românească și Moldova (cucerirea Transilvaniei de către regatul ungar a imprimat o evoluție diferită în interiorul arcului carpatic) – pentru că au existat două drumuri comerciale, oferă o cheie pentru înțelegerea pluralismului statal românesc. Statul, ca factor de garantare a securității căii de negoț, este o realitate istorică greu de contestat.

Fărămițarea feudală ca urmare a pulverizării puterii aparține însă altui plan decât pluralismul statal. Ea înseamnă trecerea prerogativelor autorității centrale stăpânilor de domenii. Această trecere s-a petrecut pe două căi: *legală* și *abuzivă*.

Calea legală a fost ilustrată de acordarea privilegiului de imunitate. Inițial, imunitatea a fost o scutire de obligații, în primul rând fiscale; mai târziu, imunitatea a implicat înzestrarea beneficiarului acestui privilegiu cu atribuții administrative și judecătorești, altfel spus delegarea unor prerogative ale domnului. Agenții puterii centrale nu aveau voie să

pătrundă pe domeniile imunitare. În Țara Românească, privilegiul de imunitate era desemnat sub formula „ocină și ohabă”, iar în Moldova „uric cu tot venitul”.

Imunitatea născută prin abuz (autogenă) era rezultatul sfidării lansate de stăpânul moșiei (mare boier), care interzicea el, în absența unui privilegiu domnesc, intrarea reprezentanților puterii domnești pe domeniul său.

În mediievistica românească nu se poate vorbi de o unanimitate de vederi asupra existenței fărămițării feudale, ca urmare a generalizării imunității. Cei care o neagă se sprijină pe numărul restrâns al privilegiilor de imunitate, acordate de domni, în timp ce partizanii existenței ei subliniază faptul că, născută dintr-un act de forță, imunitatea autogenă era negația privilegiului acordat de domnie și, prin urmare, nu putea să apară în actele de cancelarie.

Care a fost miza conflictului dintre domni și boieri în secolele XV-XVI? Care au fost motivele represiunii exercitate de domnii mari „tăietori de boieri” (Mircea Ciobanul, Alexandru Lăpușeanu ș.a.)? Lupta pentru centralizarea instituțională a statului sau orientarea de politică externă? Sursele nu oferă răspunsuri fără echivoc.

În secolul al XVII-lea, s-a conturat tendința mării boierimi, divizată în grupări angajate într-o acerbă rivalitate, de a controla domnia și de a institui un regim nobiliar după modelul polonez. Exemplul cel mai caracteristic al unei marionete domnești, „mănuită” de o grupare boierească, este Antonie Vodă din Popești, domnul Țării Românești (1669-1672), controlat riguros de boierii Cantacuzini, care îi fixaseră până și rația de alimente, modestă de altminteri.

Poarta otomană a blocat această tendință, considerată incompatibilă cu buna funcționare a mecanismului care asigura îndeplinirea obligațiilor ce decurgeau din dominația otomană asupra celor două principate.

Structurile feudalismului românesc nu au avut acea articulare riguroasă, întâlnită în Occident. Ele au fost mai puțin stabile, mai laxe, până într-atât încât nu au fost lesne de recunoscut. De aici contestarea existenței unui feudalism românesc.

Bibliografie sumară

Marc Bloch, *Societatea feudală* (trad. din limba franceză de Cristina Macarovici), 2 vol., Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, 1998.

Robert Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, 2 vol., Paris, Aubier, 1959, 1965.

Instituții feudale din Țările Române. Dicționar, coordonatori Ovid Sa-chelarie și Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei, 1988.

Henri H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, Editura Științifică, 1969.

Henri H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României*, Bu-curești, Editura Academiei Române, 1992.